

A PESTI KÖNYVKERESKEDŐK EZERNYOLCSZÁZHARMINCNYOLCA

1838 tragédiájának — a nagyszámú, üzlettel bíró kereskedő között — a könyvesek is szenvedő részesei voltak. Néhányuk kereskedői karrierjének a gyenge gátrendszer okozta katasztrófa végleg gátat vetett, mások átvészelték, de mindnyájan komoly veszteséget szenvedtek. Hogy kik is voltak a legismertebb s a legnagyobb kárt szenvedett pesti könyvkereskedők? — erről szólunk az alábbiakban.

Már a 18. század második felétől kezdve a pesti könyvkereskedők többsége a Belvárosban, s azon belül is elsősorban a Váci utcában, a Kishíd utcában (ma Türr István utca), a Kígyó utcában, a Hajó utcában (ma Kristóf tér) és a Ferencziek terén (ma Felszabadulás tér) nyitott boltot. Ezek az üzletek a Duna pesti rakpartjától néhány száz méternyire helyezkedtek el, így az árhullámok valamennyiüket sújtották. 1838-ban a Váci utca 10-ben volt HARTLEBEN KONRÁD ADOLF könyvkereskedése (immár 1804 óta), a Váci utca 7-ben állt TOMALA FERDINÁND, elsősorban zenemű-, térkép- és metszetkereskedése, a Váci utca 1—3-ban MILLER KÁROLY kottaüzlete, s valószínűleg ugyanitt az IFJ. KILIÁN fenntartotta könyvüzlet, a Váci utca 2-ben GRIMM hasonló tematikájú üzlete és ugyanabban a házban a KILIÁN-testvérek könyvésboltja. Végül: a Váci utca 19-ben volt HECKENAST GUSZTÁV könyvüzlete.*

1838. április 5-én az itteni könyvkereskedések egy körlevelet bocsátottak ki, amelyből kitűnik, hogy a legnagyobb kár EGGENBERGERÉKET, HARTLEBENT, a két KILIÁN-üzletet, TOMALÁT és HECKENASTOT érte. Az árvíz a húsvéti leszámolások idején sújtotta a könyvkereskedőket, s az amúgyis pangó időszakot még nehezebbé tette ez a természeti csapás. Az április 5-i körlevélben tájékoztatták a külföldi kiadókat, arra kérvén őket, hogy a húsvétkor esedékes elszámolást hadd halasszák későbbi időpontra. Az érveket a nagy külföldi cégek többsége elfogadta — a hazaiak közül a négy legnagyobb forgalmú kereskedés vezetője írta alá —, egyes, kisebb tartozásokat el is engedtek, másokat pedig átütemeztek. ID. KILIÁN GYÖRGY egyik, július 17-én kelt levelében meg is állapította, hogy üzlettársaik többnyire jóakarattal és nemes módon foglalkoztak e szomorú eseménnyel, és hozzájárultak ahhoz, hogy a kárt szenvedett pesti kereskedők 1837-es számláikat csak később rendezzék.

A „Max és társa” cég azonban egyáltalán nem volt kímélettel KILIÁNÉK iránt, s követelésükkel kapcsolatban ID. KILIÁN GYÖRGY az alábbi levelet küldte nekik Lipcsébe: „... Több kereskedés részére jelentős részfizetéseket teljesítettem, május 18-án elküldtem remittendáimat Lipcsébe, június 23-án pedig egy második pénzküldeményt is. Mindezek után a legkevésbé sem aggódtam az iránt, hogy valaki fizetőképességemet vagy üzletmenetemet kétségbe vonná, már csak azért sem, mert kereskedésem 50 éve hiánytalanul, becsületesen és rendszeren rendezte számláit. E föltételezésem azonban elhamarkodott volt, mert midőn ez év június 3-án „Max és társa” uraktól Breslauból egy négyrészes Tieck-novellát kértem, július 14-én rendelésemet a következő megjegyzéssel kaptam vissza: Kérjük előbb a régi számla rendezését!

Egy ilyen eljáráshoz nem kell kommentár. A „Max és társa” uraknak azonban szolgáljon vigasztalásul, hogy követelésüket, azaz 17 tallér és 1 groschent, a már említett átutalásban rendeztük, egyben nagyon kérem őket, hogy a jövőben kíméljenek meg kiadványaiktól, hogy teljes egészében szabadnak érezhessem magam ama súlyos büntől, hogy e finom lelkű uraknak esetleg egy álmatlan éjszakát okoztam.

*Mindenütt a mai házszámokat adtuk meg.

Ezzel szemben ugyanazon a napon, tehát július 14-én Wagner úrtól, Neustadból a következő megjegyzéssel kaptam vissza a számlaegyenleget: Kérem, hogy a mienkkel egybehangzó zárlatát szíveskedjen megküldeni, egyben engedje meg, hogy közöljem önnel, az Önt ért szerencsétlenség ismeretében valamennyi tartozását töröltem.

Segítő szándékát szívből köszönöm, de hozzá kell tennem, hogy tartozásom időközben már átutalásra került.”

A különböző kereskedők tehát különböző módon reagáltak az eseményekre. A pesti kereskedőket az árvíz egyformán sújtotta, s bizony nem mindnyájan tudtak fennmaradni az ezt követő hónapokban, években. A kár nagyságára HARTLEBEN KONRAD ADOLF egyik levelében leírt adatok adnak felvilágosítást. Az 1804 óta a Váci utcai Walthier-házban működő kereskedő március 17-i levelében többek között ezt írta: „Könyvboltomban 3 napon és 3 éjen által 6 láb magasan állott a víz; minden támasz és a regálék egy része ledőlt; bekötött és kötetlen könyvek egy péphalomná olvasztva hevernek a földön, az egésznek 3/4-e megsemmisítve”. HARTLEBEN komoly osztrák és bécsi kereskedelmi kapcsolatai segítségével, valamint a nagyszámú, nem Váci utcai raktárában tárolt, de általa kiadott vagy forgalmazott munkája ismételt forgalomba bocsátásával át tudta vészelni e komoly csapást. Egykori segédje a kottakiadáshoz, a térképekhez és metszetekhez is jól értő TOMALA FERDINÁND azonban már jóval nehezebben tudott fennmaradni.

TOMALA kilenc éven át volt HARTLEBEN beosztottja, elsősorban a zenei részleget irányította, s ő maga is komponista volt. Egy másik zenekereskedő, a soproni származású LICHTL KÁROLY 1822-ben, az akkor már jól bevezetett, s a Schorndorfer házban lévő kereskedést megvásárolván — amely később a Váci utca délebbi részére költözött — többször kifogásolta, hogy HARTLEBEN kereskedői engedélye elsősorban könyvekre és nem kottákra szól. A nagyhirű kereskedő 1827-re fel is hagyott a kották árusításával, de mint említettük, jeles segéde, TOMALA ekkor nyitotta meg önálló zenekereskedését. LICHTL e harcból végül is vesztesen került ki és 1830-ban GRIMM VINCÉNEK adta el üzletét. Érdekes emberek voltak ezek a kereskedők. TOMALA komponistaként helytörténettel is foglalkozott, s jól ismert az 1827-ben kiadott városleírása. 1837-ben TYROLER JÓZSEF rézmetszőt vette maga mellé, aki csak 1848 táján vált megbecsült személyiséggé, hiszen ő metszette a Kossuth-bankókat. A másik zenekereskedő, GRIMM VINCE — akinek üzlete a Váci utca másik végén, ma úgy mondanánk a Vörösmarty tér sarkán állott — szintén bekapcsolódott az 1848-as eseményekbe: a KOSSUTH javaslatára létrehozott és LANDERER gépeit felhasználó pénzjegynyomda litográfiai osztályát ő vezette, de nevével másutt is találkozhatunk, hiszen a sakk-világ elismert személyisége volt. TOMALÁRA visszatérve, róla annyit jegyeztek fel a krónikások, hogy üzletét szinte teljes egészében tönkretette az árvíz, s 1838 után már nem tudott lábra állni, a róla fennmaradt utolsó híradás 1842-es.

Számosan megpróbálkoztak a kereskedők segítségére sietni. Közülük először DESSEWFY JÓZSEFRŐL kell szólni, aki a hazai írók közreműködésével egy „Baj-enyhítő egyveleg”-et kívánt közreadni, és ennek bevételét a kereskedők támogatására fordítani. Terve nem sikerült (EÖTVÖS Budapesti Árvízkönyv-tervének hírére — nehogy a két mű párhuzamos megjelenése csökkentse az elérni óhajtott célt — önként elállt szándékától . . .), de eredeti felhívásának szövege — amely az irodalomtörténezszek előtt is kevésbé ismert — fennmaradt, hadd idézzük teljes egészében:

„Illető címzetű úr!

E levelet teljes bizalommal azért bocsátjuk Kegyedhez is, mivel részvételéről a pesti könyvárusok kárvallottságai iránt kételkedni nem merünk. Kegyed úgy különböztetted meg magát a serdülő honni új litteratura-pályáján, hogy hazánk, valamint kegyed és magunk iránt bűnösöknek vélnők magunkat, hahogy kegyedet fel nem szólítanók, tetszenék minket vállalatunkban gyámolítani.

Baj-enyhítő egyveleg név alatt szándékozunk tudniillik egy munkát itt Kassán kibocsátani, mely eddigelé honi művön nem látott csinosság az előfizetés útján

megjelenendene. Minden példány két pengő forinton áruba eresztetve, az előfizetőkhez legközelebb eső könyvárusok által amazoknak kezébe szolgáltatnék. Kassa városa tiszthatósága kiküldöttségének kezelése és elintézése alatt történék mind itt, mind másutt a pénzbeszedés, mely ide hozzá együvé gyülemző öszvességének a kinyomatási költségek lehúzása után fennmaradt tiszta nyeresége a pesti kárvaltott könyvárusok között, a kár aránya szerint történendő kiosztásul, egy önáltalok ottan kijelelendő választmányhoz küldetnék.

A Baj-enyhítő egyveleg címét azért választottuk, mert akár folyó, akár kötött beszédben a közérdekű tárgyak különbféleséget nemcsak ki nem akarnók reszketni, sőt mennyiben a nálunk magyarul olvasni szerető többségnek ízlését figyelemre gerjesztheti, a sok különbféle közérdekesnek összetalálkozásán felette örvidenénk, csakhogy minden béküldendő közérdekű eredeti dolgozat vagy fordítás olyan legyen, mely még eddigelé magyar nyelven sehol sem olvastatott.

E folyó évi június végéig esedeznénk ide Kassára Kovacsóczy Mihály úrhoz a dolgozatokat bérmentesen utasíttatni.

Testvér-lelküség áll fenn a könyvárusok s írók között, együtt hágnak vagy esnek, a segedelemnek és hát illő viszonzosnak lenni. Valóban nem szerencsétlen az az író, ki midőn tollat ragad, nem a maga vagy más szerencsájének hódol, hanem eléggé boldog a keze alatt gondolatokkal s érzelmekkel telő papiros felett érezni, hogyminden penna-huzása bal-eset balssama.

Szándékunk őszinteségét és tisztaságát Kegyed emberi, hazafiúi és keresztényi buzgóságába ajánlván, érzett tisztelettel maradunk Kegyednek aláztos szolgálai

Gróf Dessewffy József
Kovacsóczy Mihály.”

Nem annyira a kereskedők, mint inkább a lakosság támogatására, segélyezésére állította össze KUNOSS ENDRE a *Részvét gyöngyei* című gyűjteményes munkát, melynek alcíméből egyértelműen kitűnik, hogy kit is kívánt vele támogatni a szerkesztő. Alcíme így hangzik: Az árvíz által károsult Pest megyei adózó nép javára.

A Magyarországon élő magyar és német írók többsége úgy vélte, hogy legfőbb támogatójuk nem az akadémiai nyomdász és kereskedő EGGENBERGER, nem is a Váci utcában árusító és két üzletet is fenntartó KILIÁN-família, tisztelték, bár tartottak HARTLEBENTŐL is, a többiek pedig, a kotta- és metszetárusítók jóval kisebb rangú és tekintélyű emberek voltak. Eppen ezért az írók komoly támogatására csak egyetlen könyvkereskedő számíthatott, mégpedig HECKENAST GUSZTÁV. A hazai német írók Iris nevű zsebkönyvük első évfolyamának bevételét engedték át HECKENASTnak, — ez sajnos csak 1840-re jelent meg —, aki a WITHAUER által szerkesztett 1838-as bécsi árvízkönyv tiszta bevételéből is részesedett. Az igazán komoly összefogást és reklámot azonban az ötkötetes *Budapesti árvízkönyv* jelentette, melynek megjelenését elsősorban EÖTVÖS JÓZSEFnek köszönhetjük. Ez a munka már jól ismert az irodalomtörténészek előtt is, így csak egy-két mondatot idézünk az EÖTVÖS kinyomatta felhívásból:

„Heckenast Gusztáv könyváros urat több, részint már munkába vett, részint szándékolt vállalat közepette éré a budapesti árvíz. Literatúránk valóságos gyarapodására szolgált volt nem egy munka azok közül, mik a közelebb múlt években firmája alatt megjelentek, s azon külső csín, melly árúit kivétel nélkül ajánlja, tanúságul szolgál, hogy ő becsüli, mint illik, az írókat, kiknek munkáit sajátáivá teszi, s becsüli, mint illik, a Nemzetet, melynek cikkelyeit bemutatja. Ez oknál fogva történt, hogy, midőn az említett könyváros és kiadó úrnak némi felsegítésére, egy neki baráti ajándékképen átadandó vegyes tartalmú szépliteratúrai munka szerkesztését magamra vállalván, írotársaimat segédül hívám: ezek készséggel és örömmel jobbot nyújtottak szándékom létesítésére; s ez oknál fogva bizton hiszem, számos előfizető is fog találkozni e minden szépet s jót forró lelkesedéssel megragadó Nemzet kebelében, kik tehetségeikhez képest pártolni fogják e munkát, melynek első kötete e cím alatt:

Budapesti árvíz-könyv. Heckenast Gusztáv könyváros- s kiadónak baráti ajándéku írják többen, szerkeszti Báró Eötvös József, rövid idő múlva sajtó alá kerülend.”

HECKENAST könyvkészletét az árvíz elpusztította, egy részük azonban — szárítás után — megmenthetővé vált. E könyveket a Városligetben egy fabódében árusították, a kevéssé sérültekből pedig egy kölcsönkönyvtár alapját vetette meg. Gyűjteményét vásárlásokkal is kiegészítette, és végül is egy 8000 kötetes állománnyal nyithatta meg kölcsönkönyvtárát, mely 1843-ra további 1000 kötetel bővült. A *Jelenkor* c. folyóirat erről az árvíz utáni évben így számol be: „Heckenast Gusztáv kölcsönkönyvtárt nyitá, melyben magyar könyvek is találhatnak. Ez igen érezhető hiányt pótolhat idővel ki, ha kivált a vállalkozó minden jeles magyar elmeművet megszerzend tára számára, de az eddigi jegyzékből több, már huzamosabb idő előtt megjelent derék munka hiányzik . . .”

A könyvesekkel, nyomdászokkal kapcsolatban még két tényről kell szólnunk. Az egyik, hogy az ismert nyomdász, TRATTNER JÁNOS első között számolt be az árvíz lefolyásáról és a katasztrófa okozta eseményekről, s ezt egy három és félszáz oldalas kötetben jelentette meg. Ő maga is komoly károkát szenvedett, hiszen akkoriban a nyomdászok többsége a saját maga előállította könyveket árusította is, tehát egy nagyobb mennyiséget raktáron is tartott. TRATTNER így írt: „Pesten voltam, hogy lássam, mit vesztettem, mim maradt. Mindent beiszapolva találtam. Legtöbb könyveim és éppen a legbecesebbek, használhatatlanok. Különös szerencse által egy kézi iratom, melynek vesztesége reám nézve a legfájdalmasabb lett volna, megmaradt és csak keveset sérlődött meg. Midőn mindenekről lemondottunk, akkor kétszeres az örömünk, ha valamit megmentve látunk. És mily könnyen elszenvedjük magunk veszteségét, ha látjuk, hogy mások sokkal többet vesztettek!”

A másik jeles nyomdász, LANDERER LAJÓS részt vett a mentési munkálatokban is, és ezért június 23-án a város díszpolgárává választotta. LANDERER tehát már ekkor ismert személyisége volt a fővárosnak, de neve igazán ismertté csak a 40-es években lett, amidőn több napilap kiadása is nevéhez kötődött, s ezek kiadását 1848-ban és 1849-ben is folytatta.

Az árvíz okozta katasztrófa históriájának egy igen kicsiny fejezete a kárt szenvedett könyvesek története. Némelyikükről többet tudunk, másokról kevesebbet. A kisebb vállalkozók, a szerényebb készlettel rendelkezők közül többen tönkrementek, mások azonban talpra álltak, és az 1840-es években már töretlen erővel folytatták nemzetközileg is elismert kereskedelmi tevékenységüket, melynek ekkor még igen fontos részét képezte maga a könyvkiadás is. A hivatásos, önálló könyvkiadók többsége csak 1860 után jött létre, így az 1830-as és 1840-es években a könyvkereskedő még egyet jelentett magával a könyvkiadóval, és ha e tény is figyelembe vesszük, már jóval körültekintőbben kell megvizsgálnunk azokat az adatokat, amelyek az árvíz okozta katasztrófára vonatkoznak, és azon belül is a könyvkereskedők (és kiadók) káaira.